

SANTRUMPOS

DP — Daukšos „Postilė“, K., 1926.

LD — Lietuviškos dainos. Užrašė A. Juška (1954 m. leidimas).

PK — 1598 metų Merkelio Petkevičiaus Katekizmas, K., 1938.

RD — Ljudo Rėzos Dainos. M. Biržiškos spaudai parengta, K., 1935.

SD — Dictionarium trium linguarum... Avctore R. P. Constantino Szyrwid, Vilnae, MDCCXIII.

SDŽ — Simonas Stanevičius. Dainos žemaičių (1954 m. leidimas).

SG — S. M. Slavočinskis. Giesmės tikėjimui katalickam priderančiam 1646, V., 1956.

SRP — Scriptorum rerum Prussicarum.

V. Mažiulis

KELIOS BALTŲ KALBŲ SVOGŪNO IR ČESNAKO PAVADINIMŲ AIŠKINIMO SMULKMENOS

1. A. Sabaliauskas slavizmų *cibulė* ir *cebulė* skirtumą laiko tokiu svogūno pavadinimo formų įvairavimu, kuris „atsirado jau lietuvių kalbos dirvoje: skolinimo šaltinio skirtingumu jo išaiškinti negalima“¹. Formos *cibulė*, kilusios iš sen. lenk. *cybula*², vartimą lietuvių kalboje į *cebulė* fonetiškai sunku įsivaizduoti; Patikimesnis būtų aiškinimas, kad forma *cebulė* yra atsiradusi iš lenk. *cebula* „svogūnas“.

2. Iš Plikių (dabartiniame Klaipėdos rajone) užrašytą svogūno pavadinimą *cypulė*³ A. Sabaliauskas irgi laiko slavizmu, pastebėdamas, kad „šalia *cibulė* forma *cypulė* galėjo atsirasti veiksmazodžio *cypiti* įtakoje“⁴. Toks aiškinimas, suprantamas dalykas, negali būti laikomas patenkinamu. Iš tikrųjų žodis *cypulė* yra germanizmas, visai dėsningai atsiradęs iš buv. Rytprūsių vokiečių *Zippel* „svogūnas“⁵; dėl *-ul-* atsiradimo vietoj vokiečių *-el* plg. *drūmulis*⁶ (ir *trūmulis* Alsėdžiai, Židikai), „indas arbatos vandeniui virti“ šalia vok. *Drommel*⁷, *drummel*⁸ (*Trommel*, **trummel*⁹), *pungulys*¹⁰ (Palanga, Skirsnemunė) „ryšulys, pundelis“ šalia vok. (žem.) *Pungel*¹¹, *šmūkulis* (Pagramantis, Židikai) „kontrabanda, spekuliacija, biznis“ šalia vok. *Schmuggel*.

¹ LTSR MA Darbai, ser. A, 1958, II (V), V., 173 psl.

² P. Skardžius. Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, K., 1931, S. 51.

³ Lietuvių kalbos žodynas (red. J. Balčikonis), II, K., 1947, 26 psl.

⁴ LTSR MA Darbai, ser. A, 1958, II (V), 173 psl.

⁵ H. Frischbier. Preussisches Wörterbuch, II, Berlin, 1883, S. 495.

⁶ Liet. k. ž., II, 528 psl.

⁷ W. Ziesemer. Preussisches Wörterbuch, II, Königsberg, 1940 ff., S. 113.

⁸ K. Alminauskis. Die Germanismen des Litauischen, I. Die deutschen Lehnwörter im Litauischen, K., S. 46 (plg. ir 144 psl.).

⁹ J. Endzelīns, K. Mülenbachs. Latviešu valodas vārduca, IV, Rīgā, 1929 — 1932, 246 lpp.

¹⁰ F. Kurschat. Wörterbuch der litauischen Sprache, I, Halle a. S., 1870, S. 268 (prie žodžių *Bund*, *Bündel*, *bündelweise*). Plg. ir F. Kurschat. Litauisch — deutsches Wörterbuch, Halle a. S., 1883, S. 336 (*pungulys*).

¹¹ H. Frischbier. Pr. Wb., II, S. 188.

3. Kuršaičio *cibulė* „svogūnas“¹² (šitai Būga taiso¹³ ir Leskyno *cibulė*) taip pat yra germanizmas; jį reikia kildinti iš vok. žem. *Zibbel*¹⁴ (dgs. *Zibbele* ir *Zibbeln*¹⁵) „t. p.“.

4. Minėdamas Kuršių Užmario latvių svogūno pavadinimą *cīpolis* [*cīpuolis*]¹⁶, A. Sabaliauskas rašo, kad ši forma, „tur būt, yra kontaminuota iš latvių *sīpols* ir liet. *cibūlis*“¹⁷. Paprasčiau būtų tą žodį kildinti tiesiog iš kurios nors vokiečių kalbos svogūno pavadinimo tarminės formos. Kaip *sīpols* (*sīpulis*) yra atsiradęs iš vid. vok. žem. *sipolle* (*cipolle*)¹⁸, lygiai taip pat ir *cīpolis* gali būti išriedėjęs iš vid. vok. aukšt. *zipolle* (plg. ir jo tęsinį, nauj. vok. aukšt. kalbo: dialektizmą *Zipolle*)¹⁹.

5. Santykis tarp *c-* ir *č-* formose *cibūlis* (*cibulė*...) || *čibūlis* (Kupiškis, Vabalninkas...) yra lygiai toks pat, kaip ir formose *cėberas* (*cebeŕkas*) || *čėberas* (*čebeŕkas*) „medinis indas su ąsomis, ušėtkas“, *cekāvas*, -à (*ciekāvas*, -à) || *čekāvas*, -à „rimtas, protingas“, *cirūlninkas* || *čerūlninkas* „kirpėjas“, *cėta* || *čėta* „metalinis diržo papušalas (tokia sagtis)“, *ceŕulė* || *četulė* „tetulė“, *ciėlas*, -à || *čiėlas*, -à „visas, pilnas“, *ciėlius* || *čiėlius* „taikinyss“, *ciemià* || *čienià* „kaina“, *cigōnas* || *čigōnas*, *cisas* || *čisas* „tisas, bukmedis“, *citras* || *čitras* „citrinos medis“, *cviėkas* || *čviėkas* „vinis“, *cviklas* || *čvikla* „burokėlis“, *cviklis* || *čviklīs* „marškinių pažastinė“, *cvilikai* || *čvilikai* „marginyss (toks audeklas)“ ir kt.²⁰ Formų su palataliniu *č-* atsiradimas vietoj originalo (dažniausiai lenkų kalbos žodžio) *c-* (*č-*) čia paaiškinamas slavų *c* (ypač palatalinio) artimumu (bent skolintojų ausiai) garsui *č*, o iš dalies ir tuo, kad garsas *c* lietuvių kalbos fonetikos sistemai nėra būdingas ir net onomatopėjinės kilmės žodžiuose dažnai kaitaliojasi su *č*, plg. *cežėti* || *čežėti*, *cieksėti* || *chieksėti*, *ciepsėti* || *chiepsėti*, *ciksėti* || *čiksėti*, *cįpti* || *čįpti*, *ciŕpti* || *čiŕpti*, *cyruoti* || *čyruoti* (ir *cyrulis* || *čyrulis* „vieviersys“?) ir kt. Turint galvoje minėtą polinkį slavų *c* keisti į *č*, nebėra nė mažiausio reikalo *č-* atsiradimą formoje *čibūlis* aiškinti žodžio *česnākas* įtaka.

6. Žodžio *česnākas* variantai, vietoj *č-* — *-s-* turintieji *š-* — *-š-*, šiandien mūsų tarmėse retai pasitaiko. Jeigu, pavyzdžiui, Salantuose forma *šesnākas* ir yra žinoma, normaliomis šios tarmės lytimis vis dėlto yra laikomos *česnākas* ir *česnākas*. Formos su *š-* — *-š-* anksčiau Žemaičiuose galėjo būti kiek plačiau pažįstamos ir labiau įprastos. Jas vartojo S. Daukantas: *nu pawietrės arba*

¹² F. Kurschat. Lit. Wb., S. 67.

¹³ K. Būga. Kalba ir senovė, I, K., 1922, 156 psl.

¹⁴ A. Leskien. Litauisches Lesebuch mit Grammatik und Wörterbuch, Heidelberg, 1919, S. 238.

¹⁵ G. E. S. Hennig. Preussisches Wörterbuch, Königsberg, 1785, S. 310–311.

¹⁶ J. Plāķis. Kursenieku valoda, Rīgā, 1927, 52 lpp.

¹⁷ LTSR MA Darbai, ser. A, 1958, II (V), 173 psl.

¹⁸ J. Sehwers. Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen, Berlin, 1953, S. 305; J. Endzelīns, K. Mūlenbachs. Latv. v. v., III, 855 lpp.

¹⁹ Šias vokiečių kalbos formas duoda, pvz., Fr. L. K. Weigand. Deutsches Wörterbuch, II, Giessen, 1910, S. 1355.

²⁰ Dauguma pavyzdžių paimta iš Liet. k. ž. II tomo.

anktrytió [= *anktrytió*] *szisznakus walge*²¹; *apinej...dwók szesznaó*²²; A. Pa-
brėža: *Šešnakas* = *Allium*²³ (tačiau plg.: *Porčesnakis* = *Allium* *Scorodoprasum*²⁴,
Česnakunė = *Alliaria*²⁵); M. Valančius: *Joskie... gawa darža trims purams bul-
viu pasieti ir cybulu su szesznaójs po dwi eži*²⁶; *Szesznaka ne kandes ne dwok-
si*²⁷. Formos *šešnakas* jau būta prieš du šimtus metų: *židay... iede tadu šiefz-
nakus, yr kytas smyrdyncies žoles*²⁸. Iš kiek kitokių česnako pavadinimo va-
riantų su tokiais pat priebalsiais š- — š- dar galima nurodyti Mažosios Lie-
tuvos „Keleivio“ *Čšefnakais (arba kaip Kiti ištār: Šžefnagaís) atjidawe*²⁹ ir
iš Priekulės užrašytas formas *szesznaós*, dgs. klm. *szesznaóu*³⁰. Reikia manyti,
kad formos su š- — š- vietoj pirmykščių č- — s- (*česnākas*) atsirado iš tar-
pinių formų su č- — š-, plg. *česnākas*³¹. Asimiliacija č- — š- > š- — š- savo
pobūdžiu yra labai artima žinomai asimiliacijai š- — č- > č- — č- (plg. *šiau-
čius* > *čiaučius*, *šyčkā* > *čyčkā*, *šiečkā* > *čiečkā*).

7. Tenkinimasis liaudiniu spėjimu, kad *česnāgas* būsiąs atsiradęs dėl sie-
jimo su žodžiu *nāgas*³², yra lygus atsisakymui aiškinti česnako pavadinimo
variantus su priebalsiu -g-. *Česnāgas* šiandien yra pažįstamas Žemaičiuose,
maždaug pietvakarinėje jų dalyje (Kartena, Laukuva, Veiviržėnai...). Čia pa-
sitaiko ir forma *čėčnāgas* (Gargždai); dėl priebalsių asimiliacijos (iš tarpinės
formos su č- — š-, plg. *česnākas*?) plg. *čínčas* (Salantai) < *čínšas*; toliau plg.
cicas (Barstyčiai) < *cisas*, *cižcorius* (Gargždai) < *cižsorius*. Maždaug iš tų vietų,
matyt, yra ir raštų formos su -g-; plg., be jau minėtų šaltinių (žr. 6 atskaidą
su 29 ir 30 išn.), K. R. Jakobio lietuviškų augalų pavadinimų sąrašą, kuriame
įrašyta: *Szesnāgas Knoblauch, Allium sativum*³³. Sprendžiant -k- || -g- klausimą,
svarbus yra kretingiškių *česnākas* [*čėšnāks*], kurio tik dgs. vrd. turi aiškų
-k- (vns. vrd. [k] dėl fonetinės padėties yra dviprasmiškas), o visi kiti
linksniai — -g- (pvz., vns. klm. *česnāgo* [*čėšnāga*] ir t. t.)³⁴. Toks -k- || -g-
kaltaliojimasis skirtinguose to paties žodžio linksniuose aiškiai sako, kad -g-

²¹ Budą Senowęs—Létuwidū... iszraszē... Jokyb's Łaukys, Petropilie, 1845, 67—68 psl.

²² Parodimas kajp apinius auginti..., Petropilie, 1847, 13 psl.

²³ Botanika arba Taislius Auguminis..., Shenandoah, Pa., 1900, 154 psl.

²⁴ Ten pat, 154 psl.

²⁵ Ten pat, 118 psl.

²⁶ Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft, III, Heidelberg, 1893, S. 113.

²⁷ Patarles Zemaiczui [Tilžė, 1867], 44 psl.

²⁸ Ziwasas Pona yr Diawa musu Jezusa Christusa..., Vilniaw..., 1759, 183 psl.

²⁹ Keleiwis iš Karaliaučiaus Broliams Lietuwininkams žinės parnešas, Karaliaučiuje, 1875 (Nr. 30), 122 psl. (1 skilt., 7 eil.).

³⁰ Göttingische gelehrte Anzeigen, Göttingen, 1885, S. 921 (cituojuama pagal di-
džiojo Lietuvių kalbos žodyno kartotekoje esantį išrašą).

³¹ Liet. k. ž., II, 55 psl.

³² LTSR MA Darbai, ser. A, 1958, II (V), 166 psl.

³³ Mitteilungen der Lit. Litter. Ges., II, Heidelberg, 1884, S. 140. K. R. Jakobio (Jacoby, 1817—1881) tėviškė buvo Tilžė, tačiau ilgą laiką (nuo 1859 m.) gyvendama⁶ Klaipėdoje, jis buvo pramokęs ir klaipėdiškių žemaičių kalbos, plg. nurod. leid. I, 1883, 61 tt. psl.

³⁴ Kretingoje, o taip pat kai kuriose kitose Žemaičių vietose, česnako pavadinimo šaknies balsis -e- yra visai artimas balsiui e (<f); plg. ir Daukanto Būdo *szisznakus*.

(vietoj *-k-*) atsiradimą česnako pavadinime negalima suprasti kaip sąmoningą procesą, žodžio siejimo su kitu žodžiu rezultata. Skardusis *-g-* česnako pavadinimo variantuose (*česnagas*, *šešnagas*...) tegali būti paaškins tas priebalsių *-k-* || *-g-* kaita lietuvių kalbos žodžių kamieno pabaigoje (prieš galūnę). Palikus nuošaliui žinomus *deřkti* (ir *drėkti*) || *deřgti* (ir *drėgti*) tipo pavyzdžius³⁵, čia labiau tiks nurodyti keletą tokių porų, kurios yra visiškai analogiškos porai *česnakas* (*šešnakas*...) || *česnagas* (*šešnagas*...), t. y., kurias sudaro slavizmai ir kur pirminis yra duslusis *k* (iš slavų *k*, *ch*): *ablėkas* (Šiauliai, Židikai; *aplėkas* Leipalingis) || *ablėgas*³⁶ „kabė, kabinukas (metalinis kabliukas drabužiams susisegti)“, *irka* || *irga* „šiaura kailio ar odos juostelė (ppr. dedama į kailinių siūles)“³⁷, *kādukas* (Kaltinėnai; *kadačkas* Kalnalis) || *kādugas* (Kuršėnai; *kādagas* Darbėnai) „prie-mėtis, traukuliai“, *kriūkas* (Debeikiai, Šimkaičiai) || *kriūgas* (Šakyna) „į sieną įkaltas kablys, gembė (ppr. gyvuliams rišti)“, *kvarčiūkas* (Biržai, Molėtai, Tytuvėnai) || *kvarčiūgas* (Kretinga, Kvėdarna, Židikai – taip beveik visų žemaičių) „prijuoštė“, *lapūkas* (Būdvietis, Punia, Vilkaviškis) || *lapūgas* (Kapsukas, Lazdijai, Simnas) „puriena, *Caltha palustris*“, *maršėlka* „vestuvių tvarkytojas, kvieslys“ (Skirsnemunė) || *maršėlga* „bažnyčios procesijos tvarkytojas“ (Linkmenys), *špilkā* (Linkmenys, Vabalninkas; *špilkā* Saldutiškis) || *špilgā* (Papilė, Šilalė; *špilgā* Kretinga, Židikai) „segtukas (susegamoji adata)“, *špōkas* (Alytus, Leliūnai, Luokė) || *špōgas* (Kalnalis, Mielagėnai) „varnėnas“.

8. Latvių kalbos žodžiai *časkas*, *čaškas* „atbaros, pasturlakai, atgaliai; iženos“ neturi nieko bendra su latvių slaviškais *cesnāgs* grupės česnako pavadinimais, nes: 1) aiškinimas tuos žodžius esant kilusius „kontrakcijos keliu iš formų *časnākas, *čašnākas“³⁸ fonetiškai nėra argumentuotas ir lieka visiškai nepatikimas; 2) tie žodžiai vartojami daug plačiau (net Latvijos šiaurėje) negu *cesnāgs* su savo variantais (tik Latvijos pietryčių kampe); 3) jų negalima atskirti nuo tos pačios reikšmės žodžio *časa*³⁹. Žodžius *časkas*, *čaškas*, *časa* (prie jų, matyt, priskirtinas ir būdvardis *časl* „sausas, išdžiūvęs, lengvas; trapus“⁴⁰) pagal jų kilmę reikia laikyti paprasčiausiais onomatopėjiniais dariniais.

³⁵ Daugiau tos rūšies pavyzdžių duoda, pvz., Pr. Skardžius žurnale „Archivum Philologicum“, VIII, K., 1939, 271 psl. Pavyzdžių skaičių su *-k-* || *-g-* kamieno gale dar padidina priesagų (skirtingos ir tos pačios kilmės), skiriančios tik tais priebalsiais, dariniai, plg. *moliūkas* || *moliūgas*, *mėslunkis* || *mėslūngis*, *pelekā* (*pėlekas*) || *pėlega*, *valiūkas*, *-ė* || *valiūgas*, *-ė* ir kt.

³⁶ K. Būga. Lietuvių kalbos žodynas, I sąs., K., 1924, 7 psl.

³⁷ Liet. k. ž., IV, V., 1957, 136, 137 psl.

³⁸ LTSR MA Darbai, ser. A, 1958, II (V), 167 psl.

³⁹ J. Endzelīns, E. Hauzenberga. Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbachs Latviešu valodas vārdnīcai, I, Rīgā, 1934 tt., 285. lpp.

⁴⁰ J. Endzelīns, K. Mūlenbachs. Latv. v. v., I, Rīgā, 1923–1925, 405 lpp. ir J. Endzelīns, E. Hauzenberga. Papildinājumi..., I, 285. lpp.